

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Ilyés Zsolt

**Függő kiegészítés**

A környezethez való jog, mint alapvető emberi jog beemelése az Emberi Jogok  
Európai Egyezményébe és a vonatkozó nemzetközi jogi összefüggések

**Doktori (PhD) értekezés tézisei**

**Témavezető: Dr. Pánovics Attila, Ph.D**

**Pécs, 2025**

## **Tartalomjegyzék**

|                                                                                                                                                                |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>I. Bevezető: a téma ismertetése, indoklás, a kutatás céljának megfogalmazása, a kutatás korlátainak felállítása, az alkalmazott módszerek leírása .....</b> | <b>3</b>  |
| <b>II. A tudományos eredmények rövid összefoglalása .....</b>                                                                                                  | <b>6</b>  |
| <b>II.A. Parlamenti Közgyűlés kísérletei egy környezethez való jogról szóló kiegészítő jegyzőkönyv (KJ) elfogadására .....</b>                                 | <b>6</b>  |
| <b>II.B. Részkövetkeztetések, megállapítások és szempontok.....</b>                                                                                            | <b>10</b> |
| <b>II.C. Az EJEB környezettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlata.....</b>                                                                                       | <b>19</b> |
| <b>II.D. A 2211 (2021) sz. PACE ajánláshoz fűzött tervezet .....</b>                                                                                           | <b>23</b> |
| <b>IV. A kutatás újdonsága és tudományos hozzájárulása .....</b>                                                                                               | <b>30</b> |
| <b>V. A témával kapcsolatos saját publikációk jegyzéke .....</b>                                                                                               | <b>32</b> |

## **I. Bevezető: a téma ismertetése, indoklás, a kutatás céljának megfogalmazása, a kutatás korlátainak felállítása, az alkalmazott módszerek leírása**

A második nagy világháború következtében, az atrocitások meg nem ismétlésének érdekében fogadták el 1948. december 10-én az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Az 1970-es évektől körvonalazódni kezdett, majd elég gyorsan egyértelművé vált, hogy a modern termelési és fogyasztási rendszerek globális tendenciái fenntarthatatlanul felgyorsították és felgyorsítják a környezetkárosítást, éghajlati válságot idéznek elő, és a biológiai sokféleség hanyatlásához vezetnek. A krízis számos forrásból eredő, összetett, diffúz, határokon áttérjedő és az emberi jogok által oltalmazott értékekre nézve veszélyes jellege megkövetelte a nemzetközi környezetjog kialakulását, és előidézte egy környezethez való emberi jog kialakításának ideáját. Egy ilyen új, önálló jog gondolat intézményes keretek között először az Európa Tanács (CoE) keretében fogalmazódott meg több, mint ötven évvel a jelen sorok írása előtt. Az elképzelések egyik rossz tulajdonsága, hogy önmaguktól nem intézményesülnek.

Az elmúlt ötven évben a Parlamenti Közgyűlés (a továbbiakban: PACE) javaslatok formájában számos kísérletet tett arra, hogy meggyőzze a Miniszteri Bizottságot (CoM) arról, hogy szükséges és kívánatos az Emberi Jogok Európai Egyezményét (a továbbiakban: EJE) egy új, a környezethez való emberi jogról szóló, opcionális kiegészítő jegyzőkönyvvel (a továbbiakban: KJ) kiegészíteni. Mindhiába. Idővel, specifikus lehetőségeiknek és korlátaiknak megfelelően, a regionális emberi jogi eszközök bizonyították alkotókészségüket, és kötelező erejű szerződések vagy puha megállapodások révén, valamilyen formában, de kifejezett módon elismerték a környezethez való jogot. Az egyetlen kivétel: az európai térség. A közelmúltban, 2021. szeptemberében, a Parlamenti Közgyűlés újólá az javasolta a Miniszteri Bizottságnak, hogy dolgozzon ki egy KJ-t az Egyezményhez a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való önálló emberi jogról, és fél évszázad óta először egy KJ-tervezetet is csatolt javaslatához (2211 (2021) sz. PACE ajánlás). E javaslat alapján, az Európa Tanács történelmében először a Miniszteri Bizottság megbízta az Emberi Jogi Irányító Bizottságot (CDDH) azzal, hogy készítsen el egy tanulmányt, amely az emberi jogokról és környezetről szóló eszköz vagy eszközök kidolgozásának megvalósíthatóságát és szükségességét vizsgálja. A CDDH e megvalósíthatósági tanulmányt 2024 novemberében készítette el. Az ENSZ szakértői és a civil szféra felhívásai ellenére, a Miniszteri Bizottság mindmáig nem hozott döntést egy lehetséges új eszköz kidolgozásáról.

Tekintettel arra, hogy a Parlamenti Közgyűlés ajánlásait megalapozó jelentésekben megjelenő vagy többé-kevésbé körvonalazódó, a környezethez való jogra vonatkozó koncepciók s ezen felfogások normatív kifejeződési formái szorosan kötődnek ahhoz, hogy ezen mindmáig fejlődésben lévő jog miért és hogyan alakult a nemzetközi jogban, egyes regionális jogrendszerekben vagy nemzeti alkotmányokban elengedhetetlennek, sőt meghatározónak bizonyult, hogy végigkísérjem és behatóan vizsgáljam ezen evolutív folyamatot is a vonatkozó és az európai emberi jogi rendszer szempontjából releváns nemzetközi, regionális és nemzeti eszközökben, dokumentumokban és jogforrásokban. A jelen írásban szereplő minden egyes ilyen nemzetközi, regionális és nemzeti dokumentumra, eszközre vagy jogforrásra vonatkozó vizsgálat olyan megállapításokhoz, perspektívákhoz vagy részkövetkeztetésekhez vezetett, amelyek szükségesek voltak általánosan az Európa Tanács keretében tett kísérletek, és különösen a kiegészítő jegyzőkönyv-tervezet kellően megalapozott megértése és elemzése szempontjából.

Figyelembe véve, hogy az írás fókuszát meghatározó, kiegészítő jegyzőkönyv-tervezet körül gravitáló elemzés, és az ezen elemzést lehetővé tevő, ilyen értelemben összpontosító vektorként működő, részkérdések kidolgozása nagyban függ a kialakulóban lévő jog különböző elismerési fázisaitól, az időrendiség tekintetében az írás – amennyire csak a gondolatmenet engedte – lineáris. Mivel, legalábbis feltételezetten, egy új emberi jogról van szó, a jogot konceptuális fejlődésének bizonyos fázisaiban alávettem az Alston által kidolgozott *appellation contrôlée*-nek, valamint az ezzel jobbra megegyező, az ENSZ 41/120 sz. határozatának 4. bekezdése által előírt követelményeknek.

Összefoglalva, a jelen írás lényegében célirányosan – vagyis a jognak az Egyezmény rendszeréhez való hozzáillesztése vagy hozzáilleszthetősége szempontjából relevánsnak ítélt kérdések mentén – végig követte és kritikusan elemezte a kialakulóban lévő környezethez való jog, valamint annak konstituáló elemeinek konceptuális és normatív kifejeződési formáit, illetőleg e formák fejlődését, s ezen túlmutatóan az ezekkel szorosan összefüggő tárgyköröket, annak érdekében, hogy az előzetes vizsgálat során megállapított szempontok és részkövetkeztetések fényében elemezhesse általánosan a Parlamenti Közgyűlés környezethez való joggal kapcsolatos jogkiterjesztési kísérleteit, és különösen a legújabb kiegészítő jegyzőkönyv-tervezetet.

A kérdések, amelyek megválaszolását az értekezés célul tűzte ki maga elé:

- A) Milyen formában és hogyan fejeződik ki a környezethez való jog a Parlamenti Közgyűlés első négy kísérlete keretében, amelyek az Egyezmény rendszerét egy környezethez való jogról szóló kiegészítő jegyzőkönyvvel kívánták kiterjeszteni?
- B) Milyen releváns részkövetkeztetések, megállapítások és szempontok vonhatók le a kialakulóban lévő környezethez való jog valamilyen formáját tartalmazó nemzetközi, regionális és nemzeti eszközök és dokumentumok kritikus vizsgálata alapján?
- C) Minősíthető-e az EJEB környezettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlata „zöld értelmezésnek”? Lehetővé teszik-e az EJEB joggyakorlatának fényében értelmezendő, egyezményes normatív korlátok egy származtatott önálló környezethez való jog vagy egy konceptuális autonómiával kevésbé rendelkező más alapjogokban foglalt környezethez való részjog bírói jogértelmezés útján történő elismerését? Miként jelenik meg a nem kormányzati szervezetek (NGO-k) keresetösségi joga és az extraterritoriális joghatóság fogalma az EJEB legfrissebb, környezettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlatában?
- D) Hogyan értékelhető a Parlamenti Közgyűlés legújabb ajánlásának függelékében szereplő kiegészítő jegyzőkönyv-tervezet, különösen a részkövetkeztetések fényében?

A kutatás korlátai tekintetében a kutatás az Európa Tanács szintjén kizárólag a környezethez való jognak az Egyezmény rendszerébe történő beemelésével kapcsolatos problémák tárgyalására szorítkozik. Különböző intézményesülési, strukturális vagy jogdogmatikai okok miatt nem vizsgálja ugyanazon kérdésköröket az Európai Szociális Charta esetében, nem elemzi egy önálló szerződés felállításában rejlő lehetőségeket, nem említi a természet jogainak modelljét (*the rights of nature model*), és nem tér ki a környezethez való kollektív jogban rejlő többletlehetőségekre.

Az alkalmazott kutatási módszerek alkalmazkodnak a fentebb felsorolt célkitűzésekhez. Természetesen, mint minden jogi tárgyú írás a jelen jegyzetek is a kutatás szempontjából vélhetően releváns különböző nemű– jogszabályi, puha jogi természetű, politikai jellegű, független szakértőktől származó, politikai akaratnyilvánítást kifejező, bírói fórumoktól eredő, jogtudományi és szakirodalmi – források azonosításából, feldolgozásából, szintetizálásából és továbbgondolásából indultak ki.

A részkövetkeztetések kellően megalapozott levonása érdekében, amennyiben ez lehetséges volt, az úgymond elsődleges forrásokból, pontosabban azok kritikus és szisztematikus értelmezéséből indultam ki, figyelembe véve, ahol ez esedékes volt, a *travaux préparatoires*

regiszterébe tartozó előkészítő munkálatokat, iratokat, anyagokat, a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény (VCLT) által előírt, általános értelmezési szabályokat, a Nemzetközi Jogi Bizottság (ILC) vonatkozó megállapításait, valamint a Nemzetközi Bíróság (ICJ) ítéleteit. A legtöbb esetben ez a nemzetközi és regionális szövegek értelmezés szempontjából irányadó, hivatalos angol és francia nyelvű változatait jelentette. A spanyol, portugál vagy brazil bírósági, valamint alkotmánybírósági szövegek fordításában a testvérem segített. Ezt követően, a legnagyobb hitelt azon szerzőknek kölcsönöztem, akik maguk is részt vettek bizonyos tárgyalási folyamatokban (például, a Stockholmi Nyilatkozat esetén Louis B. Sohn vagy a 48/13 sz. HRC határozattervezet előkészítésével és az azzal kapcsolatos tárgyalási folyamatok tekintetében Marc Limon). Továbbá, az írásban szerepelnek összehasonlító jogi elemzések, összehasonlító alkotmányjogi vizsgálatok, gyakorta rendszerszintű értelmezésen alapuló fejtegetések, és ritkán megjelenik a történeti módszer is.

Összességében, az elsődleges források kritikus és rendszerszintű, egyaránt textuális, kontextuális és teleologikus értelmezése és továbbgondolása volt az irányadó. A szakirodalmi és szakértői elemzéseket ezek fényében olvastam, elemeztem, osztottam vagy cáfoltam.

## **II. A tudományos eredmények rövid összefoglalása**

### **II.A. Parlamenti Közgyűlés kísérletei egy környezethez való jogról szóló kiegészítő jegyzőkönyv (KJ) elfogadására**

#### **II.A.1. Heinhart Steiger és a bonni munkacsoport kiegészítő jegyzőkönyv-tervezete**

A szakirodalmi források, noha számos ellentmondással, arra engednek következtetni, hogy az 1970-es strasbourgi Európai természetvédelmi konferencián elhangzott kiegészítő jegyzőkönyvvel kapcsolatos gondolat nem minősül hivatalos előterjesztésnek. Ebből kifolyólag ezt nem is számoltam a PACE próbálkozásai közé. Ezen felfogás szerint az új jog „az egészséges és sértetlen környezethez való jog” néven került volna felvételre egy jogkiterjesztő kiegészítő jegyzőkönyv formájában az Egyezmény alapjogi katalógusába. Normatív tartalmát tekintve egy egyéni anyagi jogról lett volna szó, amely magában foglalta volna az észszerűen szennyezésmentes levegőhöz és vízhez (a francia változat szerint ivóvízhez) való jogot, a túlzott zajjal és egyéb (környezeti) ártalmakkal szembeni védelemhez való jogot, és a partokhoz, vidékekhez és hegyekhez való észszerű hozzáférés jogát. Eljárási dimenziót nem tartalmazott volna. Ez egy meglehetősen fragmentált, atomizált, korai víziója a

környezethez való jognak. Érdekessége, hogy egybevonta az egészséges környezethez való jogot a természeti környezethez való hozzáférés jogával, ami dogmatikailag indokolatlan és problémás megoldásnak tűnik.

Heinhard Steiger és a bonni munkacsoport a Stockholmi Nyilatkozat elfogadásának kontextusában, 1973. márciusában mutatta be a Környezetről szóló európai miniszteri konferencián „Az emberi/emberséges környezethez való jog: az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez csatolt kiegészítő jegyzőkönyvre vonatkozó javaslat” című kiegészítő jegyzőkönyvtervezetet. A tervezet a környezethez való anyagi jogosultságainak és eljárási jogosultságainak egyaránt két-két cikket dedikált. A tervezet és az ahhoz fűzött alátámasztó memorandum figyelmes olvasata és vizsgálata arra enged következtetni, hogy a kodifikációra előterjesztett jog nagyobb valószínűséggel tekinthető az élethez való jog egy meghatározott és specifikus dimenziójának, mint egy valóban új, környezethez való jognak. További elemzésem pedig bebizonyítja, hogy azt az alapjogi többletvédelmet, amit akkor a *steigeri* KJ-tervezet szubsztantív és procedurális – egyébként korához képest vívmányokat is tartalmazó – dimenziói kívántak volna nyújtani, azóta jobbra lefedti az EJEB ítélkezési gyakorlata.

Az Európa Tanács miniszterhelyettesei azért utasították el ezt a KJ-tervezetet, mert úgy ítélték, hogy rendelkezései nem voltak kellően pontosak ahhoz, hogy bíróság előtt érvényesíthetők legyenek, valamint nem nyújtottak elégséges iránymutatást a jogalkalmazás területén.

## **II.A.2. A 1431 (1999) sz. PACE ajánlás**

Egy alapos vizsgálat után arra a következtetésre jutottam, hogy – egyes szakirodalmi források állításával ellentétben – a 1130 (1990) sz., „Európai Charta és a Környezetvédelemről és Fenntartható Fejlődésről szóló Európai Egyezmény kidolgozásáról” címmel ellátott ajánlás nem egy jogkiterjesztő KJ útján kívánta volna megvalósítani a környezethez való jogot, ezért ezt a kísérletet sem soroltam a PACE hivatalos próbálkozásai közé. Az 1431 (1999) sz. ajánláshoz a PACE nem mellékelte kiegészítő jegyzőkönyvtervezetet, és az ajánlást megelőző jelentésből (Doc. 8560/05.10.1999) kiderül az is, hogy ez esetben nem történtek nagyszabású és átfogó előkészítő munkálatok.

A javaslat szövegezése bizonytalan, nem igazán artikulálja a környezethez való jog alkotóelemeit és dimenzióit (noha említés szintjén utal az elővigyázatosság elvére, valamint a jog lehetséges szubsztantív és procedurális vetületére), nem tematizálja a környezet és a többi alapvető emberi jog közötti viszonyt, nem közli az új eszköz szükségességét alátámasztó

okokat, a bennefoglalt indokok pedig ambícióhiányosak (például az éghajlatváltozást kivonta volna a környezethez való jog tárgyi hatálya alól), korántsem meggyőzőek vagy pertinensek. A PACE 1431 (1999) sz. ajánlása tehát egy tétovázó, jogi és jogelméleti szempontból megalapozatlan, a tudományos megalapozást alig tartalmazó kísérletnek számít. Válaszában (Doc. 8892/20.11.2000) a CoM úgy ítélte, hogy a környezethez való emberi jog EJEE keretében történő megvalósíthatóságának vizsgálata nem időszerű, ugyanis számos, meglehetősen bonyolult jogi és fogalmi kérdést vet fel.

### **II.A.3. A 1614 (2003) sz. PACE ajánlás**

Ugyan kiegészítő jegyzőkönyvtervezet ezúttal sem kísérte a próbálkozást, az aarhusi jogokra jelentősen alapozó 1614(2003) sz., „Környezet és emberi jogok” címet viselő PACE ajánlás szembetűnően ambiciózusabb és célirányosabb az 1999-es elődjénél. Ezúttal a PACE kifejezetten csak egyéni eljárási jogok beemelését szorgalmazta az EJEE rendszerébe. De a jelentés 26. pontja kifejezetten deklarálja, hogy a tervezett KJ az aarhusi eljárási jogokon kívül magában kell foglalja az állam által biztosított, aktív környezetvédelemhez való egyéni jogot is, amely – csak ebben a vonatkozásban – megegyezik az állam objektív védelmi kötelezettségével (szubsztantív, anyagi jogosultság). A javaslatot alátámasztó jelentés „egyéniesített/egyéni szabott” környezethez való jogról (*individualised right to environment*) beszél, ami magában foglalná az aarhusi eljárási jogok mellett egyes intézkedések megtámadását lehetővé tevő összetevőt is, amelynek alapján az egyénnek joga van az államtól megkövetelni, hogy tartózkodjék a környezet állapotát negatívan befolyásoló intézkedésektől és mulasztásoktól, illetőleg azt, hogy engedélyező és hatósági minőségében eljárva megakadályozza azt, hogy harmadik felek (magánszemélyek) intézkedései vagy mulasztásai negatívan befolyásolhassák a környezet állapotát. Ez a kiegészítő eljárási jogosultság az Esczúji Megállapodás 8. cikk (2) bek. c) pontja első mondata előfutárának és gondolati megalapozásának is tekinthető.

Az elméleti megalapozás tekintetében a PACE itt említi először a „kombinációs modellt” (*combination model*), de furcsa módon ennek lehetséges alternatívájaként megemlíti az alanyi jogot nem feltétlenül származtató „elválasztási modellt” (*separation model*) is. A PACE ezen javaslata a környezethez való eljárási jogot olyannyira megpróbálja „egyéniesíteni”, hogy annak kollektív dimenzióját teljes mértékben háttérbe szorítja. Az előadó szerint az egyedüli logikus megoldás azt diktálja, hogy a nemzetközi közösségnek a mindenki számára „a természetes létfenntartási rendszerként” értelmezett „saját” környezetéhez való jogot kell



emberi jogként elismernie. Jogosítottak csak egyének lehetnek (e tekintetben éles kontrasztot mutat az aarhusi emberi jogi megközelítéssel, amely hangsúlyt fektet az NGO-k szerepére). A jelentés a jövő generációkhoz tartozó egyének jogait és a nemzedékek közötti méltányosság elvét olyan „etikai kötelességnek” és „politikai jellegű programalapú elvnek” tekinti, amelyet jobb csak a kidolgozandó KJ preambulumaiba beékelni (ez szintén eltér az aarhusi modelltől). A PACE javaslatának elképzelése szerint az „egyéniesített” környezethez való jog az EJEE-ben már szabályozott, s az EJEB konzekvens joggyakorlatának értelmében az élethez, a testi sérthetlenséghez, s valamelyest az egészséghez és jóléthez való jogot is magában foglaló, 2. és 8. cikkek „kiterjesztéseként” vagy „megerősítéseként” fogható fel. Ennek érdeme, hogy a jogosultságok és korrelatív állami kötelezettségek normatív tartalmát olyan környezetvédelmi alapelvek összefüggésében szándékozta meghatározni, mint az elővigyázatosság, a fenntarthatóság és a kauzális felelősség elvei (*the principle of causal responsibility*). A 1614(2003) sz. ajánlás már tartalmazza az új eszköz elfogadásának szükségességére vonatkozó indokokat.

A CoM kiemelte, hogy a EJEB evolutív jogértelmezésének betudhatóan az EJEE rendszere közvetve már hozzájárul a környezet védelméhez, és úgy ítélte, hogy ebben a szakaszban nem lenne helyénvaló egy környezethez való jogról szóló KJ kidolgozása. Kézzel fogható eredmény: a CoM támogatta a CDDH iránymutatások vagy kézikönyvek kidolgozására vonatkozó javaslatát.

#### **II.A.4. Az 1885 (2009) sz. PACE ajánlás**

Az 1885 (2009) sz. PACE ajánlás, amihez szintén nem fűztek KJ-tervezetet, azt javasolta a CoM-nak, hogy dolgozzon ki egy EJEE-hez csatolandó KJ-t, mely elismeri az egészséges és élhető környezethez való jogot, ideértve annak eljárási és anyagi jogosultságait egyaránt. Az ajánlás szerint a környezethez való jog az „erős fenntarthatóság” (*‘strong sustainability’*) koncepcióját kívánja előmozdítani. A környezethez való jogot „negyedik generációs alapvető jogként” vagy „a jövő társadalom érdekében lefektetett jogként” jellemzi, és különösen nagy hangsúlyt fektet a jövő nemzedékek érdekeire, valamint a nemzedékek közötti méltányosság elvére.

A 1885 (2009) sz. ajánlásában a PACE szakított a beszűkült jogképzés víziójával, és ezúttal a környezethez való jogot előrettekintőbb és átfogóbb módon artikulálja, mind az időbeni, mind pedig a tárgyi hatály szempontjából. A 2009-es jelentés visszatér az EJEB dinamikus ítélkezési gyakorlata által biztosított oltalom hiányos jellegére, és kifejti, hogy olyan kifejezett jogalap

szükségeltetik a tényleges hatékonyság biztosítása érdekében, amelyre az egyének akkor is hivatkozhatnak, ha egyéb alapvető joguk nem sérül. Kiemeli és részletesebben tárgyalja az autonóm környezethez való jog elismerésének előnyeit.

A jog tartalmát tekintve kiemeli, hogy az egészséges környezethez való jog két egymást kölcsönösen kiegészítő dimenzióból kell, hogy álljon: egy anyagi és egy eljárási dimenzióból. A szubsztantív dimenzióval kapcsolatosan az előadó elismeri, hogy – az eljárási vetülettel ellentétben – a jog anyagi jogosultságának normatív tartalmát nehéz meghatározni, de tárgyi hatálya túlmutat az egészségvédelmi szempontokon. Véleménye szerint a normatartalom mindmáig tisztázatlansága nem jelent áthidalhatatlan akadályt, mivel idővel az EJEB ítélkezési gyakorlata – összevonva a releváns tagállami peres ügyek tapasztalatát, s figyelembe véve a részes felek által vallott elveket (az elővigyázatosság elvét, a megelőzés és kártalanítás elveit (ezen utóbbi gyakorta a „szennyező fizet” elv formájában jelenik meg), a fenntarthatóság elvét és a jövő nemzedékek jogainak tiszteletben tartását) – konkrét ügyek mentén majd kidolgozza a környezethez való jog normatív tartalmát.

A 1885 (2009) sz. ajánlás érdemei többek között a jog egy előretekintőbb változatának körvonalazása, kollektív dimenziójának kirajzolása, és szükségességének egyértelműbb bemutatása. Ugyanakkor éppen a problematika leglényegesebb és legvitatottabb szempontjából mutatja a legnagyobb hiányosságot, nevesül a jog szubsztantív jogosultságának kidolgozása tekintetében. A PACE megfogalmazásának túlzott pontatlansága (vagy egy alstoni terminussal élve a „kamélonszerű minősége”) vélhetően már a kezdettől fogva megghiúsította a 2009-es kísérlet sikerességét. A CoM ezúttal is megismételte, hogy bár az EJEE kifejezetten nem ismeri el a környezethez való jogot, az európai emberi jogi rendszer már közvetve hozzájárul a környezet védelméhez a meglévő alapjogok és az EJEB evolutív értelmezést alkalmazó ítélkezési gyakorlata révén, és fenntartotta azon álláspontját, melynek értelmében a jelenleg nem tanácsos a környezethez való jogról szóló KJ-vel bővíteni az EJEE-t. Kézszelfogható eredmény a 2005-ben publikált „Emberi jogról és környezetről szóló kézikönyv” frissítésének és bővítésének elrendelése.

## **II.B. Részkövetkeztetések, megállapítások és szempontok**

A téziszfüzet túlzottan terjengős voltának elkerülése végett, és vállalva, hogy ezáltal bizonyos jelentősebb gondolatok nem kerülnek ebben a keretben megemlítésre, itt csak néhány részkövetkeztetésre, megállapításra és szempontra térek ki. A dolgozatban szintén így jártam el.

### **II.B.1.**

A reform KJ hatályosulásához valamennyi részes fél ratifikációja szükséges. Elméleti akadály a nincs annak, hogy egy reform KJ egyben jogkiterjesztő KJ is legyen, de a hatályosulással és a jogalkotási technikákkal kapcsolatos nehézségek, valamint ilyen jellegű precedens hiánya indokolatlanul nehezíti tennék, hogy a környezethez való jogot közvetlenül magának az EJE-nek az I. fejezetébe kíséreljék meg beilleszteni. Ebből következik, hogy új, önálló környezethez való jog kifejezett elismerése jogkiterjesztő, opcionális KJ formájában kell, hogy történjen. Ha a környezethez való jogot csupán az EJE preambuluma kívánná beilleszteni, az ugyancsak magával vonná a hatályosuláshoz szükséges szigorú feltételt, azaz minden állam beleegyezését.

### **II.B.2.**

Ha analógia útján, a VCLT szerint értelmezzük a Stockholmi Nyilatkozat 1. elvét, akkor az következik, hogy ez az elv nem szolgálhat kiindulópontként egy olyan bizonyítás keretében, melynek célja, hogy bebizonyítsa: a környezethez való jog a nemzetközi szokásjog részét képezi. Ugyanakkor bizonyítja, hogy már elfogadásakor politikai egyetértés volt afelől, hogy a környezet minősége összefüggésben áll az emberi jogokkal.

### **II.B.3.**

Ksentini különelőadó és Rodríguez-Rivera állításaival ellentétben, a nemzetközi jog akkori (1992) és véleményem szerint mostani állását figyelembe véve, a keresetőség szempontjából helytelen párhuzamot vonni a GSzKJNE-ben foglalt jogok és a környezethez való jog és között: a GSzKJNE-ben foglalt jogok jogi szempontból teljes körű elismerésnek örvendenek, és esetükben fennáll a fokozatos megvalósítás jogi (és nem csupán politikai) követelménye, azaz kiteljesedésük (ideértve kikényszeríthetőségüket is) jogilag bizonyosnak számít; a környezethez való jog esetén azonban még nem áll fenn jogi garancia arra, hogy fokozatos vagy azonnali igényjoggá válik majd a jövőben. Ennek továbbgondolásaként, noha az elemzés időpontjában a bíróság előtti érvényesíthetőség (kereshetőség) valóban nem szükséges előfeltétele az emberi jogok elismerésének (Ksentini statikus megközelítése alapján), ahhoz, hogy egy javasolt új emberi jog a nemzetközi jog szempontjából emberi jognak minősüljön, egyebek mellett az Alston által felállított *appellation contrôlée* értelmében és a problematika által megkövetelt dinamikus megközelítés szerint, kellően pontosnak kell lennie ahhoz, hogy meghatározható jogokat és kötelezettségeket származtasson, azaz a vizsgált időpontban már

tartalmaznia kell az azonnali vagy fokozatos igényjoggá válás és bírósági úton való kikényszeríthetőség (kereshetőség) potenciálját.

Egy kialakulóban lévő emberi jog természetesen az elismerés több fázisán is átmehet. Így például, 1992-ben a Ksentini különelőadó jelentésében foglalt összehasonlító alkotmányjogi szempontok alapján egy helyesen levont következtetés valahogy így hangzott volna: a nemzeti jogrendszerek elemzése alapján a környezethez való jog még *a priori* nem alkalmas arra, hogy kikényszeríthető emberi joggá váljék, de jelenleg is tartalmazza azon (güntheri értelemben vett) normatív hatékonyságot, amelynek betudhatóan a jövőben elérheti a megfelelő alkalmassági szintet (potenciált).

#### **II.B.4.**

A „tényleges morális emberi jog” (*genuine moral human rights*) egy eredendően jogi természetű konstrukció, amely a törvényes jogéval megegyező alaki sajátosságának (és ezzel összefüggésben belső normatív logikájának és indokoltságának) betudhatóan képes morális szempontból megalapozni, hogy miért kellene ugyanolyan jogállással rendelkezzen, mint bármely más jogi értelemben már elismert emberi jog, és ugyanakkor elégséges potenciálja van arra, hogy egy meghatározott társadalmi, történelmi és gazdasági kontextusban, esetenként az elismerés különböző fázisain átmenve elismert emberi joggá alakuljon, azaz intézményesüljön. Következésképpen a „tényleges morális emberi jog” és a „kialakulóban lévő törvényes emberi jog” (*emerging legal human rights*) fogalmak egybeesnek. A kialakulóban lévő környezethez való jog puha megállapodásokban való szereplése politikai akaratnyilvánításként avagy aspirációként, tehát lényegében a „törvényesülés” irányába tett lépéseknek számítanak, amennyiben az adott kontextus megfelelő az érvényesülési potenciál szempontjából.

#### **II.B.5.**

Az emberi jogok „hitelességét” (*authenticity*) vizsgáló Cranston-féle teszt ellentmond a tételes nemzetközi emberi jogok rendszerének, valamint a szisztéma alapvető és eredendő belső logikájának, ezért a kialakulóban lévő környezethez való jog emberi jogként való elismerhetősége általában, vagy bizonyos emberi jogi rendszerek keretében különösen, az Alston által felállított *appellation contrôlée* és az ezzel jobbra megegyező ENSZ 41/120 sz. „Nemzetközi szabványok felállítása az emberi jogok területén” című határozatának (4) bekezdése alapján vizsgálandó.

#### **II.B.6.**

A vizsgált szakirodalmi forrásokkal ellentétben Nagy-Britannia aláíráskor tett és a ratifikációkor megerősített deklarációja nem minősíthető fenntartásnak (*reservation*) a Bécsi Egyezmény 2. cikke (1) bek. d) pontja értelmében, hanem jogi természetét tekintve nyilatkozat (*declaration*) vagy értelmező nyilatkozat (*interpretative declaration*), ami ilyenképpen minősítve jelentősen alátámasztja azon meglátásom, miszerint az Aarhusi Egyezmény 1. és 7. preambulumbekkezdésével együttesen olvasott 1. cikkének kimagasló jelentősége, hogy jogilag és jogi értelemben kifejezetten emberi jogi értékként ismeri el a kialakulóban lévő környezethez való anyagi jog által oltalmazott társadalmi értéket.

#### **II.B.7.**

Az Aarhusi Egyezmény jogorvoslati rendszere nem teljesen koherens, azaz lehetővé teszi, hogy az 1. cikkben pusztán deklarált, majd a 4.-8. cikkeken túlnyomórészt állami kötelezettség formájában pontosított jogosítványok ne mindegyikének álljon rendelkezésére teljes körű jogorvoslat a 9. cikk értelmében. Minden olyan eljárási jogosultság vagy részjogosultság, amelynek nem feleltethető meg jogérvényesítési rendelkezés az Aarhusi Egyezmény kontextusában, nem minősíthető valódi jogosultságnak, azaz csupán *leges imperfectae*.

#### **II.B.8.**

Az Aarhusi Egyezmény 3. cikkének (6) bekezdése nem képezheti a visszalépés kivételes megengedhetőségének jogalapját. Az ACCC helytelenül járt el, amikor a jogkövetési eljárás keretében az ACCC/C/2004/04 sz. ügyben megfogalmazott megállapításai és ajánlásai 18. paragrafusában erre a rendelkezésre hivatkozva hibásan megállapította, hogy a tárgyaló felek nem zárták ki teljes mértékben a meglévő jogok korlátozásának vagy csökkentésének lehetőségét, amennyiben az ezen jogok által biztosított oltalom nem csökken az Egyezmény által biztosított szint alá.

#### **II.B.9.**

A környezethez való jog anyagi és eljárási jogosultságai két egymást kiegészítő és kölcsönösen megerősítő dimenziói, ezért amennyiben csak lehetséges, a védelem teljességének, összefüggőségének és hatékonyságának biztosítása érdekében erősen javasolt, hogy mindkét vetület ugyanazon eszköz keretében kerüljön szabályozásra.

#### **II.B.10.**

Az úgynevezett „elválasztási modell” (*separation model*) nem képezheti a környezethez való emberi jog megfelelő szabályozási módszerét. Raz és Hayward jogosultság-kötelesség viszony-„hálózat” elgondolására épülő, különleges korrelativitás tézisét az úgynevezett „kombinációs modell” (*combination model*) egy sajátosabb változata ültethetné leghatékonyabban a gyakorlatba. Ezen modell lényege, hogy a környezethez való jogot, ideértve annak anyagi és eljárási vetületeit egyaránt, kellő pontosítási potenciállal, de viszonylag nyílt tartalommal határozza meg. A jog normatív tartalmának pontosítása a nemzetközi környezetvédelmi jog elveivel szoros összefüggésbe és összhangba hozott (tágabban megfogalmazott) korrelatív állami kötelezettség útján történik. Így előidézi és elősegíti a dinamikus normatartalom-fejlődést, azaz a jogosultságok hatályának kiteljesedése újabb kötelezettségeket képes generálni. Az eszköz struktúráját tehát úgy kell alakítani, hogy a jogosultságnak ne kötelezettségek taxatív listája feleljen meg, illetőleg a kötelezettséget valami eredően evolutívval kell összekapcsolni, s ilyenek a nemzetközi környezetjog szabályai vagy az ahhoz szorosan kötődő alapelvek.

## **II.B.11.**

A nemzetközi szinten végbement jogfejlődés értelmében az emberi jogok és a környezet védelme közötti szoros összefüggés felismerésének kontextusában a környezethez való jog tartalmának egy jelentős része a megfelelő környezet élvezetére vonatkozó állami emberi jogi kötelezettségekből származik. Noha az ENSZ különelődőinek jelentései ezt vonakodnak beismerni, egy figyelmesebb vizsgálat arra enged következtetni, hogy a már elismert alapjogok teljes körű és hatékony védelme a hármass planetáris válságnak betudhatóan állami többletkötelezettséget igényel. A már meglévő emberi jogok tartalma és hatálya az élő eszköz doktrínájának köszönhetően egy bizonyos mértékig kiterjeszthető – ezt a mértéket a jogalkalmazás korlátai adják, amely a művelet során nem válhat jogalkotássá – az őket fenyegető veszélyre adott válaszul, s így jöhetnek létre a már elismert emberi jogok úgynevezett környezeti dimenziói, amelynek egy sajátos kifejeződési formája a környezethez való részjog/aljog képződése. Azonban, s minthogy a jogalkalmazásnak vannak határai, a már meglévő emberi jogok tartalmi és hatállyal kapcsolatos korlátai meg a legevolutívabb értelmezés útján sem terjeszthetők ki olyannyira, hogy jogalapul szolgálhassanak egyes olyan állami többletkötelezettségek származtatására, amelyet saját oltalmuk teljeskörűsége megkívánna. Röviden, az új fenyegetéssel szemben a már elismert alapjogok képtelenek hatékony védelmet biztosítani az általuk védendő emberi jogi értékeknek. Egy ilyen konstelláció tehát megköveteli a jogalkotást, pontosabban egy olyan új emberi jog elismerését,

amelynek hatálya s normatartalma alapján kikényszeríthető azon állami többletkötelezettség-hálózat, amely nem származik és nem is származtatható a már meglévő emberi jogokból. Ha ez a jogalkotás nem történik meg, akkor az emberi jogok rendszerében hézag keletkezik. Az emberi joganyag szempontjából tehát a környezethez való jog elismerésének indoka az előbb bemutatott korrelativitási hiátus. A környezethez való jog tehát a már meglévő emberi jogok a hármas planetáris válság által kikényszerített zöld dimenzióinak túlcsoportosulását foglalja egy egységes normatív keretbe, s kiegészül azokkal a szubsztantív és procedurális többletelemezzel, illetőleg a nemzetközi környezeti jog alapelveiből származó konstituáló tényezőkkel, amelyek érvényesülését ténylegessé és hatékonyá teszik. Ezen utóbbi összetevők és normatív rendeltetésének együtteséből adódik például a megelőző funkciója és a kollektív dimenziója. A környezethez való jog, anyagi és eljárási jogosítványaiával, kollektív dimenzióval és preventív funkciójával egy olyan „vasernyőjogot” képez, amely lehetővé teszi a többi alapvető jog teljes körű élvezetét a megfelelő környezetminőség, a kellően működő ökoszisztéma-szolgáltatások és a stabilabb éghajlat biztosítása, garantálása révén.

## **II.B.12.**

A környezethez való jog preventív funkcióját, megelőző dimenzióját csak az elővigyázatosság, a megelőzés, a nemzedékek közötti méltányosság, a visszalépés tilalma, a teljes körű ökológiai helyreállítás elvei, és az ezen elveket teljeskörűen érvényre juttató állami kötelezettség képes biztosítani. Az oltalom egy magasabb fokának elérését elősegítheti a jövő nemzedékek környezethez való jogainak teljes körű megőrzésére vonatkozó, jelenbeli állami kötelezettség, az *in dubio pro natura* elvének érvényesítése, valamint – főként összetett és kiterjedt környezeti károk vagy kockázatok esetén – a bizonyítási teher megfordítása.

## **II.B.13.**

A környezethez való jog kollektív dimenziójának megvalósítása különös kihívást képez minden olyan jogrendben, amely – sajátosságainak betudhatóan – a környezethez való jogot képtelen kollektív jogként értelmezni. Az ilyen típusú rendszerek esetén a leghatékonyabb és talán egyetlen módja annak, hogy a jog mégis átfogóan megfelelő oltalomban részesülhessen a különböző környezeti, emberi jogi és jövő nemzedékek érdekeit képviselő NGO-k keresetességi jogának biztosításában áll; *e locus standi* értelmében az NGO-k bíróságok előtt a jog sérelmét állító egyének képviseletében eljárva érvényesítik azok jogigényeit, vagy alternatív megoldásként, áldozati státusszal rendelkeznek.

#### **II.B.14.**

Az éghajlatváltozás és egyéb összetett, diffúz, nagy kiterjedésű, határokon átnyúló környezeti károk a környezethez való jog hatékony és teljes körű védelmének érdekében megkövetelik az extraterritoriális joghatóság újragondolását.

#### **II.B.15.**

Egyes, a vizsgált tárgykör szempontjából releváns nemzetközi szerződések közvetlen alkalmazandóságát vagy emberi jogi jellegét nem lehet megállapítani általánosan és elszigetelten, pusztán az adott nemzetközi szerződés megfogalmazása alapján, hanem figyelembe kell venni az egyes nemzeti jogrendszerek viszonyulását is e tekintetben. Majtényi például azt állítja, hogy az Aarhusi Egyezmény egyik tulajdonsága – amely távolítja az emberi jogi jellegtől és közelíti a környezeti jogi jelleghez – abban áll, hogy nem közvetlenül alkalmazandó nemzetközi szerződés (*not a self-executing international treaty*). De a Francia Köztársaság szintjén a *Conseil d'État*, figyelembe véve az „alanyi jog” (*l'objet du traité*), az „önvégrehajtóság” (*le caractère auto-exécutoire*) és a „megfogalmazás/pontosság” (*la précision*) kritériumait, számos ügyben kimondta, hogy az Aarhusi Egyezmény 6. cikkének (1) bek. a) pontja és (2) bekezdése, az I. mellékletben felsorolt tevékenységek vonatkozásában, illetve szintén a 6. cikk (3) és (7) bekezdései közvetlenül alkalmazandók a francia nemzeti jogban, míg az Egyezmény 1. cikke, 2. cikkének (4) bekezdése, 5. cikkének (2) bekezdése, 6. cikkének (1) bek. b) és c) pontjai, valamint (4), (6), (8) és (9) bekezdései, 7. cikke, 8. cikke, 9. cikkének (3) és (5) bekezdései nem bírnak közvetlen hatállyal. Hasonlóan, a Párizsi Megállapodás és annak rendelkezései jogi természetéről komoly viták folynak mind a szakirodalmban, mind pedig „az államok éghajlatváltozással kapcsolatos kötelezettségei” című 187 sz. ügyben az ICJ előtt. E vonatkozásban, Brazíliában az *ADPF 708* sz. ügyben a Szövetségi Legfelsőbb Törvényszék kimondta, hogy az ökológiailag kiegyensúlyozott környezethez való jogot elismerő brazil alkotmányos rend értelmében azon nemzetközi környezetjogi szerződések, ideértve a Párizsi Megállapodást is, amelyeknek Brazília részes fele, „törvényfeletti jelleggel” bíró, különleges típusú emberi jogi szerződéseknek minősülnek.

#### **II.B.16.**

Knox ENSZ különelőadói jelentései és ennek nyomán a szakirodalmi művek, Boyd egyik monumentális művére alapozva, összehasonlító alkotmányjogi szempontból egyáltalán nem tesznek különbséget az alkotmányos környezetvédelem mint állami feladat/alkotmányos



érték/alkotmányos nemzeti politikát irányító elv, illetve az alkotmány által garantált környezethez való alanyi jog vagy jogosultságok között. A célkitűzés szempontjából e merőben félrevezető szemléletmód teszi lehetővé, hogy a jelentésekben rendre azt lehet olvasni, hogy „több, mint 90/110/160/172 stb. állam alkotmánya tartalmazza az egészséges környezethez való jogot.” Látnunk kell, hogy ez a megállapítás pusztán annyit jelent, hogy számos állam alkotmánya nyújt valamilyen formában alapjogi védelmet a környezet számára, de nem úgy, hogy a környezethez való jog az alkotmányokban valódi, érvényesíthető alanyi jog formáját öltené magára.

Boyd ENSZ különleges előadói minőségében folytatja ezt a – szerény véleményem szerint megtévesztő – tendenciát. Jelentéseiben a „környezethez való jog végrehajtására irányuló jogszabályok/intézkedések” kifejezés minden olyan jogszabályra, intézkedésre vagy politikára vonatkozik, amely a különelőadó által meghatározott – s az államok egy része által biztosan nem osztott, egy másik része által feltételezhetően nem osztott, míg csak egy harmadik része által osztott – környezethez való jog eljárási vagy anyagi elemét tartalmazza, illetve hajtja végre, függetlenül attól, hogy az adott állam szigorúan jogi értelemben elismeri-e magát a környezethez való jogot, mint valódi jogosultságot. Boyd sem tesz különbséget a környezet védelmére vonatkozó és a környezethez való alanyi jogot előíró alkotmányos rendelkezések között. Nem tesz továbbá különbséget a tárgyalt jog szempontjából egyértelműen jogi kötőerővel bíró (ACHR, AChHPR), illetve jogi kötőerővel, de számos lényegi korláttal rendelkező (például az Emberi Jogok Arab Chartája), továbbá kötelező erővel nem rendelkező (például a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének Emberi Jogi Nyilatkozata) regionális eszközök között sem. Ezenfelül nem tesz különbséget a fokozottan vagy hangsúlyosan emberi jogi természetű (például az Escazúzi Megállapodás) és a vitatott emberi jogi természetű (például az Aarhusi Egyezmény) eszközök között sem.

Így gyakorlatilag az ENSZ különelőadóinak jelentései szempontjából minden olyan nemzeti vagy regionális előírás – jogforrási hierarchiától, puha vagy kemény jogi természetétől, alanyi jogosultságra vagy általános állami feladatra vonatkozó jellegétől, egyértelműen vagy vitatottan emberi jogi jellegétől függetlenül, mint ahogyan attól is teljes mértékben eltekintve, hogy maga a hivatkozott jogforrás egy jogi értelemben elismert és konceptuális autonómiával környezethez való alanyi jogra vonatkozik-e vagy abból indul-e ki –, amely az általa feltételezett, de az államok egy jelentős része által egyáltalán nem osztott környezethez való jog valamely szubsztantív vagy procedurális elemét tartalmazza, illetőleg hajtja végre, a „jog elismerésének” minősül.

A HRC 48/13 sz. határozat bevezető részének 17. pontja, valamint az ENSZ Közgyűlés 76/300 sz. határozata bevezető részének utolsó pontja – „megjegyezvén, hogy 155 állam/az államok túlnyomó többsége már elismeri *valamilyen formában* [a szerző kiemelése] az egészséges környezethez való jogot, egyebek mellett, nemzetközi megállapodásokban vagy nemzeti alkotmányukban, jogszabályaikban vagy *politikáikban* [a szerző kiemelése]” – a fenti kritikus megjegyzések fényében olvasandó, egészséges szkepszissel.

## II.B.17.

A vizsgálat tárgyát képező szokásjogi norma-jelölt jogi természetéből adódó, sajátos kritériumok, az ICJ ítéleteiben kimondott és az ILC által kidolgozott, a nemzetközi szokásjog azonosításáról szóló következtetéstervezetben megfogalmazott követelmények, és az ezen írásban megfogalmazott érvek és indokok közül itt csak hármat ismétel meg:

- a gyakorlat vagy magatartás egységessége, valamint a jog gyanánt történő elismerés szempontjából nem lehet egyenlőnek vagy kellően hasonlónak tekinteni: (1) azokat az alkotmányos rendelkezéseket, amelyek valódi alanyi jogként szabályozzák a környezethez való jogot, és azokat, amelyek csupán állami feladatként vagy az általános politikát irányító elvként írják elő a környezet védelmét; (2) azokat a végrehajtási intézkedéseket, amelyek forrása valóban a környezethez való joggal kapcsolatos kötelezettségekből ered, és azokat, amelyek csupán valamely már meglévő, egyéb kötelezettségből fakadnak; (3) azokat a regionális emberi jogi eszközöket, amelyek a tárgyalt jog szempontjából egyértelműen jogi kötőerővel bírnak (ACHR, AChHPR), illetve azokat, amelyek ugyan jogi kötőerővel rendelkeznek, de számos lényegi korlát jellemzi őket (Emberi Jogok Arab Chartája), vagy egyáltalán nem rendelkeznek kötelező erővel (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének Emberi Jogi Nyilatkozata), vagy semmilyen formában nem ismerik el vizsgált jogot (EJEB); azokat a regionális eszközöket, amelyek hangsúlyosan emberi jogi természetűek (Escazúzi Megállapodás), és azokat, amelyek emberi jogi természete mindmáig vitatott (Aarhusi Egyezmény);
- egy szokásjogi szabály létének szempontjából nem azt kell igazolni, hogy több mint 150, 155, 164 vagy 176 állam *valamilyen formában* elismeri a jogot, hanem egyrészt azt, hogy mindezen államok kötelező módon követendő jog gyanánt ismerik el a környezethez való jogot, és kötelezettségeiket öntudatosan ebből (és nem valamely más forrásból) származtatják, másrészt pedig azt, hogy ezen különböző magatartási formák kifejeződései kellően egységesek egy norma meghatározásához.

- Sem a HRC 48/13 sz. határozata, sem pedig az ENSZ Közgyűlésének 76/300 sz. határozata nem felel meg az Alston által felállított *appellation contrôlée* és az ezzel jobbra megegyező ENSZ 41/120 sz. „Nemzetközi szabványok felállítása az emberi jogok területén” című határozatának (4) bekezdése által támasztott követelményeknek, vagyis jogdogmatikai szempontból nem minősíthetők a környezethez való jog „hiteles” elismerésének.

Az előbb említettek ahhoz a következtetéshez vezetnek, miszerint a környezethez való jog a jelenleg nem képezi a nemzetközi szokásjog részét, azaz, ugyan magában hordozza ezt a potenciált, de még nem vált nemzetközi szokásjogi szabállyá. A CDDH megvalósíthatósági tanulmánya (*CDDH(2024)R101 Addendum 2*) alapján pedig egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a környezethez való jog nem minősíthető regionális szokásjogi normának sem.

## **II.C. Az EJEB környezettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlata**

### **II.C.1.**

A dolgozatban egy öt pontban foglalt érvrendszer keretében bizonyítottam, hogy az EJEB környezettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlatát nem lehet „zöld értelmezésnek” minősíteni vagy akként felfogni, mint ahogyan azt sem lehet elmondani, hogy ezen joggyakorlatnak betudhatóan vagy általában az EJEE szintjén megfigyelhető lenne az „emberi jogok zöldebbé tételének” jelensége. Esetlegesen azt lehetne mondani, hogy az EJEB ítélkezési gyakorlatának következtében elszórtan „zöld foltok” – például az elővigyázatosság elvének elszigetelt feltűnése a *Tătar* ügyben, vagy az NGO-k kivételes keresetőségi jogának (*locus standi*)/áldozati státuszának megállapítása az éghajlatváltozás sajátosságai, mint „különleges megfontolások” (*“special considerations”*) alapján a *KlimaSeniorinnen* ügyben (az ítélet 489.-526. pontjai) – is megjelentek az EJEE rendszerében.

### **II.C.2.**

Cáfoltam azon, több szerző által is hangoztatott álláspontot, miszerint nincsen akadálya annak, hogy a IACtHR-hoz hasonlóan az EJEB egy autonóm környezethez való jogot származtasson bírói úton az EJEE rendelkezéseiből, főként az EJEE 2., 3. és 8. cikkeiből. Először, az EJEE-nek nincsen a ACHR 26. cikkéhez hasonló rendelkezése, amelyből a IACtHR levezette az önálló környezethez való jogot. A származtatott környezethez való jog megállapításának

legfőbb akadályát Eicke bíró fejtette ki legtisztábban a *KlimaSeniorinnen* ügyben hozott ítélethez fűzött különvéleményében.

Az EJEB következetes ítélkezési gyakorlatának értelmében „a Bíróság az evolutív értelmezést alkalmazva nem származtathat e jogi eszközökből [az EJEB az EJEE-re és a KJk-ra utal] olyan jogot, amelyet azok már eleve és eredendően nem tartalmaztak. Ez különösen igaz azokban az esetekben, amelyekben a kihagyás/mellőzés szándékos/tudatos volt.” Főszabály szerint tehát az „élő eszköz” doktrínája alapján az EJEE *corpus juris*ából az EJEB nem vezethet le új jogokat. Új jog levezetése csakis nagyon kivételes esetben lehetséges, és akkor is csak abban az esetben, ha az adott jogot nem szándékosan/tudatosan hagyták ki az EJEE-ből.

Esetünkben azonban a részes felek többször és következetesen elutasították a PACE ismétlődő felhívásait egy tiszta és egészséges környezethez való jogról szóló KJ elfogadására vonatkozóan, valamint – legújabban az éghajlatváltozással kapcsolatos peres eljárásokban, alperesi minőségben vagy beavatkozó harmadik félként – ugyancsak elutasították a környezethez való jog elismerésére vonatkozó tézist, illetően pedig a tárgyalt jog hiányát és mellőzését a jelenlegi EJEE összefüggésében szándékosnak és tudatosnak kell tekinteni. Ironikus módon tehát a PACE jogkiterjesztő kísérletei nagyban hozzájárultak annak az ellehetetlenítéséhez, hogy az EJEB az evolutív bírói értelmezés útján, származtatott jogként elismerje az egészséges környezethez való jogot.

### II.C.3.

Serghides bíró számos friss EJEB-ítélethez (*Cannavacciuolo kontra Olaszország Cannavacciuolo, Pavlov és Mások kontra Oroszország*, illetve a *Kotov és Mások kontra Oroszország* ügyek) fűzött különvéleményében azt állítja, hogy EJEE 2. és 8. cikkeiben előírt jogok magukban foglalnak egy környezethez való aljogot/részjogot (*sub-right*), olyan értelemben, folytatja Serghides, hogy a környezethez való jog éppúgy bennefoglaltatik az EJEE 8. cikkében, mint ahogyan az EJEB *Golder kontra Egyesült Királyság* ügyben kimondott ítélete szerint a bírósághoz fordulás joga az EJEE 6. cikke által szabályozott tisztességes tárgyaláshoz való jog járulékos, másodlagos vagy bennefoglalt joga. E tekintetben, összevetve Serghides érveit az EJEB *Golder* ügyben alkalmazott indoklásával, bebizonyítottam, hogy a bíró téved, ugyanis a két eset között nem helyénvaló, mi több, jogilag hibás párhuzamot vonni. A *Golder* ügyben az EJEB az érvelését a VCLT 31. cikkében foglalt értelmezési szabályok szerint a következőkre építette: elsősorban a 6. cikk 1. bekezdésének kifejezései szövegösszefüggésük szokásos értelme szerint kellően indokolják azt a következtetést, miszerint a bírósághoz fordulás joga az elemzett rendelkezés által biztosított garanciák közé tartozik;

másodsorban, az Európa Tanács Alapokmányának 3. preambulumbekkezdésével és 3. cikkével együttesen olvasott EJEE utolsó előtti preambulumbekkezdése kimondja a jogállamiság vagy jog uralmának (*the rule of law*) követelményét, amely polgári ügyekben a részes felek közös politikai és jogi hagyományainak megfelelően egyértelműen magában foglalja a bírósághoz fordulás jogát; harmadsorban, az EJEE rendelkezéseit az általános jogelvek fényében kell értelmezni, ezért polgári ügyekben a bírósághoz fordulás joga az ICJ Statútuma 38. cikke 1. bek. c) pontjának értelmében a nemzetközi jog egyetemesen elismert alapvető jogelvének minősül; negyedrészt teljes mértékben célszerűtlen és elképzelhetetlen volna, hogy a 6. cikk (1) bekezdése részletekbe menően meghatározza az eljárásban részt vevő feleket megillető eljárási garanciákat, anélkül hogy előzetesen ne oltalmazná azt, ami e garanciák tényleges érvényesülésének előfeltétele; ötödsorban az EJEB kifejti, hogy következtetése nem valamilyen kiterjesztő értelmezés eredménye, amely az államokra többletkötelezettségeket erőltetne, hanem az 6. cikk (1) bekezdésében használt kifejezéseken, azok szövegösszefüggésbeli olvasatán, az EJEE tárgyán és célján valamint az általános jogelveken alapul. Ezzel szemben az EJEE 2. vagy 8. cikkeinek kifejezései szövegösszefüggésük szokásos értelme szerint nem tartalmazzak egyetlen közvetlen, de még közvetett utalást sem az egészséges környezethez való jogra. Az EJEE preambulumbekkezdései szintén nem adnak okot egy környezethez való részjog kirajzolódására e két rendelkezés összefüggésében. Továbbá, a környezethez való jog – legalábbis egyelőre – nem minősül nemzetközi vagy regionális szokásjogi normának, és valószínűsíthetően általános jogelvnek sem. Következésképpen, és a jelen írásban bemutatott egyéb érvek fényében is, úgy ítélem, hogy a jelenben az EJEB nem állapíthatja meg az EJEE 2. vagy 8. cikkeiben bennfoglalt környezethez való részjog létezését.

#### II.C.4.

Bár a keresetösségi joggal kapcsolatban az EJEB a *KlimaSeniorinnen és Cannavacciuolo* ügyekben is megerősítette az NGO-k kiemelkedően fontos szerepét, a *locus standi*-jükről azonban szigorú többlépcsős tesztet dolgozott ki az éghajlatváltozás káros hatásaival kapcsolatos *KlimaSeniorinnen* ügyben, a *Cannavacciuolo* ítélet pedig azt sugallja, hogy még ezt a megszorító tesztet sem hajlandó kiterjeszteni olyan ügytípusokra, melyek a klímaváltozástól eltérő összetett és kiterjedt környezeti károkozásra vonatkoznak.

#### II.C.5.

A határokon áttérjedő környezeti károk és az éghajlatváltozás hátrányos hatásai összefüggésében felmerülő extraterritoriális joghatóság vizsgálata érdekében részletekbe

menően összehasonlítottam az EJEB *Duarte Agostinho* ügyben hozott ítéletét a IACtHR 23/2017 sz. Tanácsadói Véleményének releváns paragrafusaival. Az európai és amerikai emberi jogi rendszerek között fennálló különbségeket is figyelembe véve arra a következtetésre jutottam, hogy maga az EJEB és a szakirodalom – amely e tekintetben rendre kiemeli, hogy az EJEB a klasszikus megközelítést (*the classical approach*) alkalmazza, míg a IACtHR az úgynevezett funkcionális megközelítést (*the functional approach*) vagy ok-okozat koncepcióját (*cause-and-effect' notion of jurisdiction*) – által is hangoztatott azon álláspont, mely szerint a két regionális emberi jogi bíróság eltérő extraterritoriális joghatóság felfogásból indult volna ki vagy más joghatóság koncepciót alkalmazott volna, téves. Épp ellenkezőleg, a IACtHR – amely indoklásának egy jelentős része éppen az EJEB korábbi vonatkozó joggyakorlatára hivatkozik – és az EJEB ugyanazon jogelméleti megközelítést és logikai keretrendszert alkalmazták az extraterritoriális joghatóság elemzésekor, azonban az indoklás során nem ugyanazon jogi és tényállási elemeknek tulajdonítottak „sajátos jellemző” státuszt, és így eltérő megoldásokhoz jutottak. Összefoglalva az IACtHR, bár kifejezetten nem így nevezte, lényegében és gyakorlatilag végig az EJEB „sajátos jellemzők” tesztjét alkalmazta a tanácsadói véleményében, s figyelembe véve a rendszerszintű integráció elvét, valamint azt, hogy az ACHR célja nem az elméleti és illuzórikus, hanem a gyakorlati és tényleges jogok biztosítása, arra a következtetésre jutott, hogy (i) az emberi jogok és a környezet minősége között fennálló szoros összefüggés azon dimenziója, miszerint a környezet károsodása alapjogi sérelmet vonhat maga után, (ii) a határon áttérjedő környezeti károkozás tilalmára s megelőzésére vonatkozó nemzetközi jog által előírt állami kötelezettség megsértése, (iii) az állam tényleges – és teszem hozzá kizárólagos, más állam által egyáltalán nem vagy nehezen befolyásolható – ellenőrzése a saját területén bekövetkező összes olyan intézkedés, cselekvés vagy mulasztás tekintetében, amelyekből olyan mértékű határon áttérjedő környezeti kár származhat, ami egy másik állam területén tartózkodó személy emberi jogainak sérelmét vonhatja maga után, olyan „sajátos jellemzőket” képeznek, vagy, az IACtHR megfogalmazásában, „a konkrét eset olyan sajátos indokoló körülményeit” képezik, amelyek együttesének fennállása, azaz egyszerre teljesülése, igazolja az extraterritoriális joghatóság fennállását. Ezzel szemben, a vázolt összefüggés-háló az EJEB meglátásában, legalábbis jelenleg, csupán nemzetközi jogi kötelezettségeikből és felelősségvállalásaikból származó államok közötti horizontális viszonyok létrehozására képes. A *Duarte Agostinho* ügyben hozott döntés konklúzióit magában foglaló 213. paragrafus némi korlátolt optimizmusra ad okot, de valószínűsíthetően, belátható időn belül, az EJEB nem fog módosítani a joghatóságra vonatkozó frissnek mondható ítélkezési gyakorlatán, azaz nem fogja kiterjeszteni az

extraterritoriális joghatóságot a határokon átnyúló környezeti károkkal vagy klímaváltozással kapcsolatos ügyekben.

## **II.D. A 2211 (2021) sz. PACE ajánláshoz fűzött tervezet**

A 2211 (2021) sz PACE ajánlás függeléke tartalmazza az EJEE-hez csatolandó biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogról szóló Kiegészítő Jegyzőkönyv javasolt szövegét. Figyelembe véve a jelen következtetések B. és C. pontjaiban megállapítottakat, valamint a CDDH-ENV végső jelentéstervezetét és az annak alapján elkészült CDDH tanulmányt, a PACE KJ-tervezetében foglalt környezethez való jog esetén nem szükséges elvégezni a Cranston-féle emberi jogok „hitelességére” vonatkozó tesztet, tekintettel arra, hogy a nevesített teszt nem alkalmas az emberi jogok „hitelességének” megállapítására. A PACE KJ-tervezetében foglalt környezethez való jog megfelel az Alston által felállított *appellation contrôlée* minden követelményének, és hasonlóképpen eleget tesz az ENSZ 41/120 sz. „Nemzetközi szabványok felállítása az emberi jogok területén” című határozatának 4. bekezdése által támasztott kritériumoknak.

A PACE KJ-tervezetében foglalt környezethez való jog megfelel a „kombinációs modell” (*combination model*) egy sajátosabb változatának: az 1. cikkben olvasható meghatározással és a 7.1. cikk által tartalmazott jogértelmezésre és -alkalmazásra vonatkozó szabállyal együttesen olvasott 5. cikk tömören és nyílt tartalommal, tudatosan az ENSZ terminológiáját használva fogalmazza meg a környezethez való anyagi jogot, ideértve a megelőző és előretekintő dimenzióit is; a 6. cikk ugyancsak tömören írja elő a környezethez való jog eljárási jogosultságait, majd a jogok normatív tartalmát és hatályát a II. Szakaszban foglalt nemzetközi környezetjogi alapelvek és az ezekből származó állami emberi jogi kötelezettségek pontosítják. Ezzel gyakorlatilag a normatartalom fejlődésének helyt adó struktúrát hoz létre egy kellően rugalmas és evolutív értelmezés útján.

A PACE KJ-tervezete a klasszikusnak mondható, már bevált és elfogadott elveken kívül – nemzedékeken átívelő felelősség, méltányosság és szolidaritás elve, a környezeti hátrányos megkülönböztetés tilalmának elve, valamint a megelőzés és elővigyázatosság elvei – tartalmaz két progresszív elvet is. A KJ-tervezet 4.3.a cikkében foglalt visszalépés tilalmának elve kellően átfogó: a *non-regression* tilalma alá von gyakorlatilag minden olyan tág értelemben vett jogalkotási és jogalkalmazási, végrehajtási aktust, amelyek a környezet védelmi szintjének csökkenését eredményezik, ideértve a vonatkozó jogszabályi keret fejlesztésének tevőleges kötelezettségét is, amennyiben ennek hiányában valamely körülménynek betudhatóan a környezet védelmi szintje *de facto* csökkenne. A visszalépés tilalmát a 4.3.b. cikk kiegészíti a

progresszió elvével. Ugyanakkor, a 4.3.a cikk a visszalépés tilalmának szempontjából hiányos, hiszen az eljárási vetület tekintetében csak az igazságszolgáltatáshoz való jog területén tiltja a visszalépést. Következésképpen, *de lege ferenda* a KJ-tervezet 4.3.a cikkét módosítása javasolt olyan értelemben, hogy a visszalépést kifejezetten tiltsa a 6.a., 6.c. és 6.d. cikkek által szabályozott környezeti eljárási emberi jogok területén is, s ezzel gyakorlatilag egyidejűleg megoldaná az Aarhusi Egyezmény kapcsán jelzett, visszalépés tilalmával kapcsolatos problémát is. A KJ-tervezet 4.4. cikke az *in dubio pro natura* elv „autonóm, önelégőségi kritérium” fogalmát vette át, s ennek köszönhetően függetlenedik a 4.2. cikk által előírt elővigyázatosság elvétől, azaz többletvédelmet kölcsönözhet a környezetnek, mint jogértelmezési eszköz, mint döntéshozatali eszköz, és esetlegesen mint a bizonyítási teher megfordításának eszköze. A mérlegelési teszt és a versengő érdekek tekintetében megjegyzendő, hogy a KJ-tervezet 7.2. cikke egyáltalán nem említi a jog gyakorlásának lehetséges korlátozó indokaként az ország gazdasági jólétét, és ezzel jelentősen megnöveli a környezeti szempontok súlyát (vö. *Hatton* ügy).

Ha az KJ-tervezet anyagi jogot tartalmazó 5. cikkét együttesen olvassuk az 1. és 7.1. cikkekkel, a II. szakaszban foglalt elvekkkel, és a környezet belső értékét kimondó, illetőleg az egyéni jogokon túlmutató jelleget lefektető 3. és 5. preambulumbekkezdésekkel, akkor lényegében a KJ által meghatározott környezethez való anyagi jog valódi tartalmának és hatályának megfelelően rendelkezik egyéni és kollektív konnotációval egyaránt: nem csak azért védelmezi a környezetet, mert az szükséges az emberi jogok érvényesülése szempontjából, hanem belső értéke miatt is, továbbá önálló jogként akkor is sérül, ha más alapvető jogok sérelme nem áll fenn.

A dolgozatban három jogi tényezőt soroltam fel, melyek együttese alátámaszthatja a Mexikói Legfelső Bíróság által kidolgozott „diffúz érdekek” koncepciójának vagy annak egy felhígítottabb változatának beágyazhatóságát az EJEE rendszerébe a környezethez való jog esetén. Részletesen tárgyaltam, hogy ha ez nem is történik meg, az önálló jogalap jelentősen megkönnyíti a környezettel kapcsolatos ügyekben az áldozati státusz és az okozati összefüggés fennállásának bizonyítását, különös tekintettel arra, hogy a KJ-tervezet logikája szerint egy adott személy egészsége, fejlődése és jól-léte, valamint az őt körülvevő környezet minősége közötti kapcsolat és összefüggés vélelmezett mind tudományos, mind pedig jogi szempontból. A KJ-tervezet egyik jelentős és meghatározó hiányossága az anyagi jog vonatkozásában, hogy nem biztosít keresetőségi jogot vagy áldozati státuszt az NGO-knak. Ez azt jelentené, hogy az NGO-k tekintetében az EJEB *KlimaSeniorinnen* ügyben kidolgozott és *Cannavacciuolo* ügyben megerősített szigorú tesztje továbbra is alkalmazandó lenne. A pusztán egyéni



érdekeltség alapján operacionalizálható, környezethez való anyagi jogosultságok összessége által meghatározott emberi jogi védőháló önmagában képtelen teljes mértékben biztosítani a jog kollektív és megelőző dimenziója által megkövetelt védelmi szintet, s ez különösen igaz a komplex, földrajzilag kiterjedt, halmozott környezeti károk vagy kárveszélyek esetén. A Lambert által javasolt megoldást jogdogmatikai okok miatt elutasítottam. *De lege ferenda*, a KJ-tervezetbe be kell emelni egy olyan kifejezett rendelkezést, amely előírja, hogy az EJEE 34. cikkétől eltérve, a KJ 5. cikke – s ha a procedurális jogok szempontjából is szükségesnek találhatik, akkor 6. cikke – szerinti jogok tekintetében a (valamely, lehetőség szerint rugalmas kritériumok alapján meghatározott) NGO-k keresetőségi joggal rendelkeznek az EJEB előtt, azon személyek képviseletében, akiknek környezethez való jogai állítólagosan sérültek vagy sérülhetnek. Alternatív megoldásként, egy kifejezett, az EJEE 34 cikkétől eltérő, rendelkezés közvetlenül elismerheti az NGO-k javára az áldozati státuszt. Moutquin indoklásából azonban kiderül, hogy az EJEE összefüggésében a PACE akaratlagosan mellőzte az NGO-k keresetőségi jogának kiterjesztését, a nem kormányzati szervezetek szerepet kizárólag a javasolt Szociális Chartához csatolandó KJ keretében képzelel el.

A jövőbeli nemzedékek jogaihoz való hozzáállás jelentősen fejlődött a PACE kísérletei során. Mindazonáltal a dolgozatban részletesebben vázolt érvek értelmében (különösen, Axel Gosseries jogfilozófiai megalapozása és a BVerfG *Neubauer* ügyben kimondott ítéletében foglalt indokok) úgy vélem, hogy jogelméletileg megalapozottabb és szövegezésileg egyértelműbb lenne, ha a KJ következetesen a „jövő nemzedékek jövőbeli jogai” kifejezést használná a „jövő nemzedékek jogai” helyett. A jövőbeli nemzedékek jövőbeli jogainak megőrzése s oltalma a mindenkori jelen feladata, s e jelenbeli állami kötelezettség teljesítésének garanciájaként jelenbeli kikényszeríthető igényt kell társítani hozzája. Ez szintén megvalósítható a jövő nemzedékek érdekeit képviselni hivatott NGO-k keresetőségi jogának kiterjesztésével.

A KJ-tervezet 7.1. cikkének sok azonosított jelentősége közül az egyik, hogy elősegítheti az EJEE és az ENSZ szintjén a környezethez való jog fogalmának harmonikusan együttfejlődését, ez összehangoltabb gyakorlatot és konszenzust is jelenthet, s így felgyorsulhat a tárgyalta jog nemzetközi szokásjoggá válása.

Az eljárási jogosultságok KJ-tervezetben foglalása egyértelműsíti a környezeti eljárási jogok emberi jogi természetét, közvetlenül alkalmazandó szerződésként orvosolja az aarhusi jogorvoslati rendszer inkoherenciáit, és lehetővé teszi, hogy ugyanazon normatív kereten belül léphessen kölcsönhatásba a szubsztantív dimenzióval. Továbbá, amennyiben a 4.3.a. hatálya kiterjedne a 6.a, 6.b. és 6.d. cikkekre is – jelenleg csak az igazságszolgáltatáshoz való

hozzáférsre vonatkozó 6.c. cikke vonatkozik – megoldódna az aarhusi kontextusban jelzett retrogresszió tilalmának relativizálhatóságával kapcsolatos problematika is. Ezenfelül, a 6.c. cikk megoldja az Aarhusi Egyezmény 9. cikke 3. bekezdésében jelentkező vagylagos kötelezettségből származó hiányosságot – az aarhusi kontextusban közigazgatási eljárás biztosítása elégséges a megfelelés teljesítéséhez ('have access to administrative *or* judicial procedures' és «puissent engager des procédures administratives *ou* judiciaires» [a szerző kiemelése]). Az eljárási jogosultságok területén a PACE a KJ-tervezet számos hiányosságot is tartalmaz. A 6. cikk semmilyen formában nem tartalmaz egy, az Aarhusi Egyezmény 5 cikkének megfeleltethető, környezeti információk „aktív” nyilvánosságra hozatalára vonatkozó előírást, jogosultságot. *De lege ferenda*, az emberi jogi környezeti demokrácia előmozdítása érdekében, a 6. cikket egy újabb ponttal kell bővíteni, amely előírja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy pontos, időszerű, teljes és hatékony tájékoztatásban részesüljön a környezetet veszélyeztető vagy feltételezhetően veszélyeztető források tekintetében, vagy, ha enyhíteni akarunk az állami terhen, akkor csak azon források tekintetében, amelyek a környezetre jelentett kockázat vagy fenyegetettség révén vagy következtében egyúttal veszélyeztetik vagy veszélyeztethetik egészségét, fejlődését vagy jólétét. Továbbá, a 2.3.a illetőleg 4.1 és 4.2. cikkeiben foglalt elvek fényében a 6.b. cikkbe be kell illeszteni a „vagy feltehetően hatással lehet” kifejezést. Emellett, mivel a 6.b. cikkben foglalt jog esszenciális a környezeti demokrácia megvalósításában, és tekintettel arra, hogy 9. cikk e rendelkezés vonatkozásában lehetővé teszi a fenntartást, tanácsos lenne a környezeti döntéshozatali folyamatokban való részvétel minimális lényegi tartalmát meghatározni, amivel szemben nem lehet fenntartással élni. Ezenfelül, *de lege ferenda* az Escazúzi Megállapodás 8. cikke 2. bek. c) pontjainak mintájára a 6. cikk kontextusában pontosítani kell, hogy a tervezet 6.c. cikke, egyebek mellett, magában foglalja mindenki azon procedurális jogát is, hogy független és pártatlan bírósági szerv előtt megtámadhasson minden olyan döntést, intézkedést vagy mulasztást, amelyek a környezetet kedvezőtlenül befolyásolják vagy befolyásolhatják, vagy amelyek ellentmondanak a környezetre vonatkozó alkotmányos, törvényi és rendeleti rendelkezéseknek.

A KJ tervezet rendszerszintű értelmezése véleményem szerint megköveteli ökológiai *restitutio in integrum* elvének beemelését az EJEB ítélkezési gyakorlatába a környezethez való jog sérelme vagy sérelmének kockázata esetén. Ez nem csak a teljes körű ökológiai rehabilitációt jelentené az EJEE 41. cikke alapján, ha a környezeti károkozás már megtörtént, hanem, amennyiben a kár még nem vagy csak részben következett be, egyúttal a preventív funkció formáját is magára ölténé, azaz feljogosítaná az EJEB-et, hogy az eljárási szabályzat 39. cikke

alapján súlyosabb környezeti kockázat vagy kárveszély mérséklésére és megelőzésére vonatkozó ideiglenes intézkedéseket rendeljen el. *De lege ferenda*, a jogalap egyértelműsítése végett, itt pontosítás javasolt, például a 6.d. cikkbe bele lehet foglalni, hogy a hatékony jogorvoslat magában foglalja a teljes körű ökológiai rehabilitációt is.

Az NGO-k keresetességi jogának mellőzése mellett, a PACE KJ-tervezet másik nagy hiányossága a joghatóság problémakörében mutatkozik. A környezethez való jog kifejezett elismerése önmagában vélhetően nem fog változtatni az EJEB frissen kidolgozott és azóta megerősített joghatósággal kapcsolatos álláspontján. Ebből kifolyólag a környezethez való jogról szóló KJ hatékonysága és operacionalizálhatósága valószínűsíthetően jelentősen korlátozott lesz az éghajlatváltozással és más határokon átnyúló környezeti károkkal kapcsolatos ügyek esetében. Következésképpen, *de lege ferenda* a KJ-tervezetet ki kell egészíteni egy az EJEE 1. cikkétől részben eltérő különleges rendelkezéssel, aminek értelmében a környezeti kár forrása felett gyakorolt tényleges ellenőrzés kritériuma is megalapozza az államok extraterritoriális joghatóságát a határokon áterjedő környezeti károkkal, kárveszélyekkel és az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásaival kapcsolatos ügyekben. Ez természetesen olyan terhet róna az államokra, ami elbátortalaníthatja őket a KJ ratifikálásától. Egy köztes, harmadik opció abban állhat, hogy a határokon átnyúló környezeti károk esetén a KJ kiterjeszti az extraterritoriális joghatóságot, de az EJEE 'espace juridique'-re (az Egyezmény jogi hatályának területe) korlátozza.

Tekintettel arra, hogy a PACE egyértelművé tette, hogy jog meghatározásakor az ENSZ által használt terminológiával kíván élni, és figyelembe véve, hogy a „biztonságos” jelző a 48/13 sz. HRC határozatból a Francia Köztársasággal (az Európa Tanács befolyásos tagállama) kötött alku következtében maradt ki, jelenleg a KJ-tervezet egyedüli majdhogynem bizonyos módosítása a „biztonságos” jelző elhagyásában áll.

Figyelembe véve, hogy a KJ-tervezet 4. preambulumbekkezdésében szereplő Stockholmi Nyilatkozat 1. elve nem a környezethez való jogot fogalmazza meg, hanem sokkal inkább pusztán a környezet minősége és az emberi jogok közötti összefüggést ismeri el, javasolt lenne a PACE KJ-tervezetének preambulumát kiegészíteni egy újabb bekezdéssel, amely jogalként kifejezetten hivatkozik az ENSZ 76/300 sz. határozatára. A környezethez való jog szempontjából ez a módosítás hozzájárulna a vonatkozó nemzetközi és európai emberi jogi joganyag kölcsönösen megerősítéséhez, valamint az új emberi jog harmonizált normafejlődéséhez.

A CDDH megvalósíthatósági tanulmányának (a továbbiakban: CDDH MT) és a CDDH-ENV véglegesített jelentéstervezetének (a továbbiakban: CDDH-ENV VJT) összehasonlító jogi

szempontból a leglényegesebb következtetése, hogy bár a CoE több tagállama jogilag elismerte az egészséges környezethez való emberi jog valamely formáját, és nemzeti bíróságai e joggal kapcsolatban kiterjedt joggyakorlatot alakítottak ki, a tagállamok között még nem alakult ki egyetemes egyetértés, megegyezés vagy felfogás a jog természetét, tartalmát, alkotóelemeit és következményeit illetően. Az európai régióra vonatkozó ezen utóbbi megállapítás megerősíti azon következtetésem, miszerint a környezethez való jog a jelenben még nem képezi a nemzetközi vagy regionális szokásjog részét.

A CDDH számos olyan további eszköz lehetőségét felvázolja, amelyek megvalósíthatók az emberi jogok és a környezetvédelem területén: az EJEE-hez csatolt KJ, a Szociális Chartához csatolt KJ, az emberi jogokról és a környezetről szóló önálló szerződés, felülvizsgálati mechanizmusok, a környezetvédelem beillesztése az EJEE preambulumba, a környezetvédelem beillesztése a Szociális Charta preambulumba, a környezethez való jogot elismerő, kötelező erővel nem bíró eszközök, az eddig felsorolt eszközök különböző kombinációja, és végezetül azon opció, melynek értelmében a felsorolt eszközök egyike sem kerül elfogadásra.

A CDDH megállapításai arra engednek következtetni, hogy egy nem kötelező erejű eszköz elfogadása, valamint monitoring rendszerek felállítása katalizálhatja az államok hajlandóságát arra, hogy idővel kötelező erejű eszközt vagy eszközöket is elfogadjanak, ugyanis mindkét opció, bár különböző mechanizmusok által, de elősegíti a részes felek egyetértését a környezethez való jog alkotóelemeinek, hatályának és jogkövetkezményeinek tekintetében.

A CDDH-ENV a vonatkozó szakirodalom tanulmányozása, a meghallgatott szakértők véleménye, az NGO-k és a civil társadalom nyilatkozatai alapján tíz olyan indokot azonosít, amelyek egy új eszköz elfogadását szükségessé teszik. A CDDH szerint egy EJEE-hez csatolt KJ tekintetében három különböző konceptuális modell vehető fontolóra: (a) az egészséges környezethez való emberi jog garantálása (I. KJ modell); (b) az egészséges környezethez való emberi jog garantálása, valamint e jog lehetséges konstituáló elemeinek meghatározása (II. KJ modell); (c) az egészséges környezethez való emberi jog garantálása, e jog lehetséges konstituáló elemeinek meghatározása, valamint további rendelkezések beillesztése, amelyek a KJ hatálya alá tartozó ügyekben az EJEE szerinti joghatósági és elfogadhatósági feltételek alkalmazására, illetőleg annak anyagi normáinak alkalmazására vonatkoznak (a „kiegészítő elemeket” is tartalmazó III. KJ modell).

A CDDH-ENV vázlatosan és pontszerűen elemzi, hogy a szakirodalom, a szakértők és a civil társadalom által megfogalmazott indokok közül melyekre terjednek vagy legalábbis

terjedhetnek ki az eszköz-opciók. Ezen vizsgálat arra a következtetésre jut, hogy az I. KJ modell nem terjedne ki a ii), iii) és iv) indokokra, a II. KJ modell nem terjed ki a iii) és iv) indokokra, míg a „kiegészítő elemeket” is tartalmazó III. KJ modell csak a iv) indokra nem terjed ki, az összes többi indokot lefedi vagy potenciálisan lefedheti. Kiemelendő, hogy az összes vizsgált opció közül (ideértve a Szociális Chartára, az önálló egyezményre, a puha megegyezésekre, *et cetera* vonatkozó opciókat is) a „kiegészítő elemeket” is tartalmazó III. KJ modell terjed ki a legtöbb indokra.

A CDDH nem veszi át a CDDH-ENV „indok-eszköz opció” vizsgálati módszerét, de ugyancsak arra a következtetésre jut, hogy a jog konstitutív elemei mellett az Egyezmény által előírt elfogadhatóságra és joghatóságra, valamint annak szubsztantív standardjainak alkalmazására is kitérő, „kiegészítő elemeket” is tartalmazó III. KJ modell által szabályozott környezethez való jog nyújtana a legmegfelelőbb és legfokozottabb védelmet a jogosítottak és környezet részére egyaránt, különösen, ha módosítana a joghatóság megállapítására vonatkozó feltételeken, továbbá keresetőségi jogot biztosítana az NGO-knak, vagy változtatna az áldozati státusz koncepcióján, az okozati összefüggésre vonatkozó teszten, illetve a bizonyítási teher megoszlásával kapcsolatos szemléletmódon. Ugyanakkor a CDDH arra is felhívja a figyelmet, hogy a III. KJ modell fragmentációhoz vezetne az EJEE rendszerében, és mivel igen megterhelő kötelezettségeket róna az államokra, elbátortalaníthatja azokat attól, hogy ratifikáljanak egy ilyen jogkiterjesztő KJ-t.

Ha a PACE KJ-tervezetere vonatkozó elemzésemet rávetítjük a CDDH által felállított, EJEE-hez csatolandó KJ modellekre, akkor észrevehető, hogy a PACE KJ-tervezete valahol a II. és III. modell között helyezkedik el, ugyanis az 5. cikkben garantálja a környezethez való jogot (ezzel kimeríti az I. modell feltételeit), meghatározza annak konstituáló elemeit, azaz a procedurális dimenziót a 6. cikkben, és az anyagi dimenziót az 1. cikkben található meghatározás, az 5. cikkben szereplő jelzők, 7.1. cikkben megfogalmazott értelmezési szabály, valamint a II. szakaszban található elvekből fakadó állami kötelezettségeknek megfelelő jogosultsági elemek segítségével (ezzel kimeríti a II. modell követelményeit), és szintén a II. szakasz által előírt elvekkel, valamint a 2., 3. és 5. preambulumbekkezdésekkel együttesen olvasott 5. cikk egy olyan értelmezési lehetőségnek ad helyt, miszerint az okozati összefüggésre vonatkozó, valamint a bizonyítási teherrel kapcsolatos teszt enyhülni fog a jogosított oldalán (vagyis úgy tűnik, hogy árnyalatnyian és rendkívül kifinomult módon, de magában foglal valamit a III. modellre jellemző „kiegészítő elemekből” is).

A PACE ezen óvatosabb, megelőzően is konszenzust kereső, a radikálisabb vagy kényesebb „kiegészítő elemeket” mellőző (extraterritoriális joghatóság kiterjesztése a határokon átnyúló

környezeti károkkal és az éghajlatváltozással kapcsolatos ügyek esetén, valamint az NGO-k keresetösségi joga/áldozati státusza) stratégiája egyértelműen kiderül Moutquin indoklásának C.4.2.36. pontjából.

Azon opció, melynek értelmében az EJEE preambulumba kerülne beillesztésre egy környezet védelméről szóló bekezdés, a CDDH-ENV vizsgálata szerint csupán a vi) és x) indoknak felelne meg, azaz előmozdíthatná és ösztönözhetné az EJEB ítélkezési gyakorlatának fejlődését a környezetromlással és a hármass planetáris válsággal szembeni törekvések összefüggésében, és kifejezné az Európa Tanács megbízásának gyakorlását a környezetvédelem területén. Amennyiben idővel a környezethez való jog valóban a nemzetközi szokásjog részévé válna, és az EJEE preambulumba kellő szövegezéssel ékeltetne be a környezethez való emberi jog, úgy valóban nőne az esélye annak, hogy a *Golder* ügy érvelési logikája mentén az EJEB felfedezhessen egy, az EJEE 2. és 8. cikkeiben, a nevesített változásoknak betudhatóan létrejött környezethez való részjogot. Noha a párhuzamból még így is hiányozna a *Golder* ügyben használt, a VCLT 31. cikke 1. bek. II. tézisére épített fő érv, azaz, hogy az adott cikk szövegösszefüggésében olvasott kifejezések szokásos értelme a részjog létre enged következtetni. Még ha egy környezethez való jogot tartalmazó preambulumbekkezdés elégtelennek is minősülne a részjog létrehozásához, ténylegesen hozzájárulhatna az EJEE „zöld” értelmezésének kialakításához, majd fejlődéséhez. Azonban a preambulum módosítása meglehetősen nehézkes és hosszadalmas folyamatot igényelne tekintettel arra, hogy ebben az esetben a hatályosuláshoz az államok egyhangú beleegyezésére lenne szükség. Továbbá, nem nyújtana lehetőséget az államoknak arra, hogy egyetértésre törekedve alakítsák a jog tartalmát, hatályát és következményeit.

#### **IV. A kutatás újdonsága és tudományos hozzájárulása**

Amennyiben feltérképező munkám kellően alaposnak bizonyult, a jelen dolgozat az első olyan mű, amely a 2211 (2021) sz. PACE ajánláshoz fűzött KJ-tervezetet a kialakulóban lévő környezethez való jog jogfejlődésére vonatkozó vagy azzal kapcsolatos problémakörök fényében átfogóan, rendszertani és összehasonlító jogi megközelítéssel kritikusan vizsgálja, elemzi, feltárja annak lehetséges előnyeit és potenciálját, felhívja a figyelmet a hiányosságaira, ezen hiányosságok orvoslásának érdekében módosításokat javasol, de ugyanakkor kellően rámutat arra is, hogy a jog bizonyos fejlettebb normatív kifejeződései alááshatják az államok ratifikációval kapcsolatos hajlandóságát.

Ebben a vonatkozásban bebizonyítottam, hogy a PACE KJ-tervezetében meghatározott környezethez való jog megfelel az Alston által felállított *appellation contrôlée* minden követelményének, és hasonlóképpen eleget tesz az ENSZ 41/120 sz. „Nemzetközi szabványok felállítása az emberi jogok területén” című határozatának 4. bekezdése által támasztott kritériumoknak, azaz nincsen jogelméleti akadály a jog ezen eszközön keresztül történő elismerésének. Ugyanakkor, többszörösen emlékezteti az olvasót, hogy CoE tagállamai között nem alakult ki konszenzus a jog pontos tartalmának és hatályának tekintetében, s így lehetséges, hogy további harmonizációs folyamatok kell megelőzzék a jog EJEE-be történő beágyazódását.

Amennyiben feltérképező munkám kellően alaposnak bizonyult, a jelen dolgozat jelentősen hozzájárul a szakirodalmi viták középpontjában álló EJEB környezettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlatának megítéléséhez. E tárgykörben majdhogynem minden következtetésem vagy ellentmond a többségi álláspontnak, vagy teljesen új, vagy legalábbis számos új szempontot vet fel. Amennyiben nem tévedek az írásom az első olyan elemzés, amely egy komplex érvrendszerre támaszkodva azt kísérel meg bebizonyítani, hogy EJEB joggyakorlatát téves „zöld értelmezésként” felfogni. Továbbá, legalábbis egy összefüggő logikai keretbe foglalva, az első próbálkozás, ami igazolni véli, hogy az EJEE jelenlegi rendszerének összefüggésében, részben normatív korlátok, részben pedig a Bíróság jogértelmezési sajátosságainak betudhatóan, bírói jogértelmezés útján lehetetlen származtatott/derivált környezethez való önálló jogot vagy valamely más jogokban bennefoglalt környezethez való részjogot létrehozni.

A jelen dolgozat szintén elsőként mutat rá arra, hogy sem a HRC 48/13 sz. határozata sem pedig az ENSZ Közgyűlésének 76/300 sz. határozata nem felel meg az Alston által felállított *appellation contrôlée* és az ezzel jobbra megegyező ENSZ 41/120 sz. „Nemzetközi szabványok felállítása az emberi jogok területén” című határozatának 4. bekezdése által támasztott követelményeknek, vagyis jogdogmatikai és jogelméleti szempontból nem minősíthetők a környezethez való jog „hiteles” elismerésének. A jelen írás rámutat ennek a problémának a gyökerére is, amikor bebizonyítja, hogy az ENSZ különeladóiak szemléletmódja olyannyira leegyszerűsítő, általánosító, mi több, merőben félrevezető, hogy veszélyezteti a környezethez való jog kifejeződési formáinak és meghatározásának kellő megértését.

Ezenfelül, számos új, friss érvet beemelve, a dolgozat jelentősen hozzájárul ahhoz a vitához is, amely a környezethez való jog szokásjogi normává válása körül kialakult. A szerző tisztában van azzal, hogy számos híres jogtudós igenlően válaszolt a kérdésre, és azzal is, hogy legtöbben

óvakodtak attól, hogy kategorikus konklúziót vonjanak le e problémakörben. Mindazonáltal, a dolgozatban részletesen kifejtett érveim mentén, melyek reményeim szerint mások számára is hasznosíthatók lesznek majd, szerény véleményem szerint, noha kétségen kívül rendelkezik ilyen potenciállal, a jelenben a környezethez való jog egyértelműen nem képezi a nemzetközi szokásjog részét.

Mindezek mellett, a jelen dolgozatban található érvek mentén egyértelműen bizonyítani lehet, hogy a Mart Susi által kidolgozott „univerzalitás és absztrakció csökkenésének” tézise (*the decrease in universality and abstractness thesis*)<sup>1</sup> – amit a szerzőnő igaznak vél és állít minden új vagy kialakulóban lévő emberi jog esetén – alól a környezethez való jog egyértelmű kivételt képez, hiszen legalább olyannyira egyetemleges, mint a legrégebben elismert emberi jogok és ezek nagy részénél magasabb fokú absztrakciós szintet mutat.

Úgy vélem továbbá, hogy számos más, a dolgozat során tett, részkövetkeztetésem vagy kritikus meglátásom hasznosítható egyes problémakörök továbbgondolására.

## **V. A témával kapcsolatos saját publikációk jegyzéke**

Zsolt Ilyés, “The Smokescreen of a Daisy: Critical Notes on the EU Ecolabel scheme,” *Studia Iuridica. Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook of 2016* (2017): 61-77; HU ISSN 0324 5934 (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata) HU ISSN 2061 8824 (Essays of Faculty of Law University of Pécs)

Zsolt Ilyés, “The Necessary Arbitrariness in Drawing a Line: Something Must Be «Wrongful»” *Romanian Journal of Legal Medicine*, Volume 30, Issue 3 (2022): 211-217; DOI: 10.4323/rjlm.2022.211  
(a jövő nemzedékek jogállását tekintve)

Ugyan nem jelent meg publikáció formájában, de még megemlítem a mesteri disszertációm:

---

<sup>1</sup> Mart Susi, “Novelty in New Human Rights: The Decrease in Universality and Abstractness Thesis,” in *The Cambridge Handbook of New Human Rights. Recognition, Novelty, Rhetoric*, Eds. Andreas von Arnould, Kerstin von Decken and Mart Susi (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 21-33, 28-29 and 33.



Zsolt Ilyés, *Fenntartható Fejlődés: Egy régi diskurzus új megnyilvánulása/ Dezvoltarea durabilă: Noi viziuni pe marginea unui discurs mai vechi*, témavezető: Dr. Horváth Zsuzsanna PhD (Jogtudományi Kar, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, 2014).